

Andrzej Tomczak

Archiwum Pomorskie Armii Krajowej w Toruniu

Rocznik Toruński 25, 165-170

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Informacja Miejskiego Konserwatora Zabytków o działalności na rzecz ochrony i konserwacji zabytków w latach 1996–1997

Zbigniew Nawrocki

Począwszy od roku 1992 Urząd Miasta przeznacza w rozdziale „ochrona zabytków” około 1% rocznego budżetu na konserwację zabytków, badania naukowe zabytków, architektoniczne projekty koncepcyjne, interwencje itd. Remonty zabytkowych kamienic czynszowych wykonuje Zakład Gospodarki Komunalnej, zabytkowe obiekty będące własnością państwa remontowane są z funduszy wojewody, obiekty sakralne konserwowane są także z funduszy kościelnych, a prywatne kosztem właścicieli prywatnych lub instytucji społecznych.

Do najważniejszych prac konserwatorskich realizowanych w latach 1996–1997 należą następujące przedsięwzięcia.

Dwór Artusa¹

W latach 1996–1997 kontynuowano kompleksowy program prac konserwatorskich rozpoczęty w r. 1993. W skrzydle tylnym parteru dokończono prace adaptacyjne pomieszczeń dawnej kuchni z przeznaczeniem na cele administracyjne, dokończono prace remontowo-konserwatorskie instalacji wentylacji i wykonano instalację przeciwpożarową. W sieni głównej parteru na ścianach i na sklepieniach odsłonięto spod przemaalowań i wykonano konserwację pierwotnego wystroju malarskiego, konserwację boazerii oraz drzwi zewnętrznych i wewnętrznych wahadłowych. Na piętrach w pomieszczeniach przy głównej klatce schodowej wykonano konserwację witraży w dwóch oknach, a w Sali Wielkiej rekonstrukcję oszklenia witrażowego w dolnych kwaterach. Przywrócono dolny bieg schodów w bocznej klatce schodowej, uporządkowano i malowano poddasza z wbudowaniem pomostów komunikacyjnych na poddaszu nad Salą Wielką. Przeprowadzono konserwację elewacji frontowej z gruntownym remon-

¹O pracach prowadzonych w latach 1993–1995 w Dworze Artusa oraz na terenie poddominikańskim zob. Rocznik Toruński 23, 1996, s. 197–206.

tem balkonów i narożnych wieżyczek. Wykonano rekonstrukcje helmów dla wieżyczek narożnych na elewacji frontowej – bez osadzenia, a także przeszklone zadaszenie dziedzińca wewnętrzznego.

Teren poddominikański

W latach 1996–1997 kontynuowano program prac archeologiczno-konserwatorskich rozpoczęty w r. 1993. Pod nadzorem archeologicznym odkopano podpiwniczenie kaplicy św. Katarzyny i wykonano badania, które wykazały kilkufazowość jej powstania. Wykonano remont konserwatorski murów podpiwniczenia i przykryto je masywnym stropem, który jednocześnie stabilizuje jedyłą zachowaną pochyloną zachodnią ścianę z trzema oknami. W murze kaplicy usunięto zamurowanie okien. Dokończono przywracanie bruku w części północnej przewidzianej na parking. Wykonano remont muru okalającego cały teren.

Mur obronny po stronie zachodniej od Bramy Klasztornej

Mur, zbudowany w XIII w., był następnie do końca XIX w. wielokrotnie modernizowany i remontowany. Stoi na sklonie terenu pochylonym w stronę Wisły, jego fundament narażony jest na działanie wód gruntowych spływających z terenu Starego Miasta. Brama Klasztorna została wbudowana w ciąg muru wcześniejszego bez dylatacji – to spowodowało popękanie muru na kilkumetrowym odcinku przy bramie. Przy murze, od strony Wisły, między bramą i przyporą ułożono dół wapienny sięgający do podstawy fundamentu leżącego na drewnianej konstrukcji – było to przyczyną dalszego pęknięcia i osiadania muru na tym odcinku. Przyporę (tę i pozostałe dwie w stronę zachodnią) dobudowano prawdopodobnie już w średniowieczu, związane z murem powierzchniowo, postawiono na fundamencie, który osiadał, i w efekcie przypora oderwała się od muru i działała na mur destrukcyjnie. W XIX w. w miejscu zburzonego w XVII w. zespołu budynków szpitala i kościoła Św. Ducha postawiono głęboko posadowiony zbiornik gazowy – musiało to być kolejną przyczyną pogorszenia się warunków gruntowych. Obecnie zauważalne są skutki negatywne dla stanu zachowania muru, spowodowane dużym natężeniem ruchu samochodowego na Bulwarze Filadelfijskim.

W r. 1996 rozpoczęto remont konserwatorski muru, rozpoczynając od Bramy Klasztornej. Wyżej wyliczone przyczyny złego stanu zachowania muru spowodowały konieczność objęcia remontem także jego części podziemnej do lawy fundamentowej. Ze względu na statykę musiano podjąć decyzję o zastąpieniu drewnianej podwaliny muru ławą betonową i poszerzeniu jej także pod fundament przypory. W r. 1996 remont ograniczył się tylko do fragmentu między bramą i pierwszą przyporą. Przemurowano spękania, wymieniono uszko-

dzone cegły, uzupełniono brakujące, wypełniono ubytki i wykonano remont zadaszania.

Styk murów staromiejskich i zamkowych w rejonie budynku przy ul. Podmurnej 10

W r. 1996 piwnicę pod częścią budynku przy ul. Podmurnej 10 oczyszczono z gruzu i wykonano badania architektoniczno-archeologiczne. Stwierdzono, że budynek ten stoi na relikwach murów obronnych na styku Starego Miasta (mur wysoki, mur niski i międzymurze) i zamku krzyżackiego (naroże muru zachodniego i muru północnego). Część naziemna budynku w dzisiejszym kształcie pochodzi z XIX i XX w., piwnica pod jego częścią środkową jest międzymurzem staromiejskim, część muru w poziomie parteru od strony ul. Podmurnej jest pozostałością muru wysokiego. Część południowa budynku, węższa, z małym podwórzem, stoi na narożu zamku.

W r. 1997 budynek przy ul. Podmurnej 10 został przekazany Stowarzyszeniu Księgowych Polskich. Stowarzyszenie przystąpiło do prac remontowo-adaptacyjnych. Zgodnie z uzgodnionym projektem odkopano zasypaną północną część piwnicy, tam natrafiono na gotycki mur poprzeczny i odsłonięto w murze niskim skierowaną w stronę fosy strzelnicę artyleryjską. Strzelnica ta w XV albo XVI w. (wbudowana cegła holenderka) została wykonana w murze z XIII w.

Mur gotycki z XV w. przy kościele NM Panny i przylegający do niego od strony północnej krużganek z grobowcami z XVII w.

W XIX w. przebudowano dach nad krużgankiem z pogrążonego na pulpity i wówczas usunięto część blankowań na murze gotyckim. W roku 1939 znad arkad krużganek zdjęto do konserwacji szczyty (tzw. attykę) i w następstwie wybuchu wojny attyka przepadła. W 1995 r. postanowiono podjąć przerwany program konserwatorski i usunąć skutki wieloletniego zaniedbania.

Do końca 1997 r. opracowano dokumentację historyczną dla muru i krużganek, wykonano prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne muru gotyckiego, zrekonstruowano brakujące blankowania, uzupełniono ubytki cegieł, naprawiono zwieńczenia sterczyń, przywrócono kwiatony na sterczyńach nad bramą wschodnią i tam osadzono wyremontowany kosztem parafii krzyż. Wykonano nowy dach pogrążony nad krużgankiem, remont sklepień krużganek i remont sklepień grobowców, przywrócono otwory wentylacyjne wywiewne krypt grobowych oraz wykonano nowe otwory nawiewne.

Gdy w XVII w. zbudowano krużganek, wtedy zamurowano obie bramy prowadzące do krużganek z ulicy, zamurowano wnęki i całość od strony krużganek otynkowano. W okresie międzywojennym bramy otwarto i wpro-

wadzono kraty, zbito tynki z lica gotyckiego i wyremontowano je. Ten stan obecnie pozostawiono, wykonując niezbędne naprawy.

Badania historyczne, architektoniczne i archeologiczne wykazały, że tak mur gotycki jak i renesansowy krużganek nie są budowlami jednorodnymi, powstawały etapami. Starsza jest zachodnia część muru gotyckiego, do której przylega krużganek, młodsza jest jego część wschodnia poza krużgankiem i stoi na murze piwnicznym jakiegos wcześniejszego budynku. Stwierdzono, że fryzy i tynkowane tła wnęk i blend były zdobione ornamentem maswerkowym, a w szczycie nad bramą środkową, od strony wewnętrznej, we wnęce środkowej zachowane są ślady malowidła przedstawiającego postać Matki Boskiej.

Stwierdzono, że zwieńczenia sterczyn i wimpergów były wielokrotnie naprawiane już od okresu baroku. Prawdopodobnie w pierwotnej gotyckiej wersji na kalenicach nie było gąsiorów, natomiast sterczyny wieńczone były kwiatonami. W dużych wnękach od strony krużganku, pod renesansowym zamurowaniem, odkryto fragmenty napisów i nie zidentyfikowanych znaków wykonanych czarną farbą, prawdopodobnie pisano tu imiona mnichów grzebanych w tym miejscu, przed budową krużganków.

Rytm przesł krużganku odpowiada rytmowi dużych ostrołukowych wnęk w murze gotyckim; budując krużganek wnęki te zamurowano i wprowadzono w nich kanały wentylacyjne grobowców; gdy w XIX w. zmieniono kształt dachu na pulpitowy, wówczas wyloty kanałów zaślepiono. Stwierdzono, że pierwsza kolumna od strony wschodniej jest zachowana wewnątrz betonowej otuliny, a dwie następne kolumny zostały zastąpione kolumnami ceglonymi.

Prace konserwatorskie w katedrze pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty

Ołtarz św. Franciszka z połowy XVII w. Podczas prac okazało się, że ołtarz jeszcze w XVII w. był przerabiany i wówczas ponownie cały pokryty nową polichromią. Zdecydowano się zachować go w stanie, jaki mu nadano po przeróbce w końcu XVII w., tak pod względem kompozycji jak i opracowania malarskiego, złoceń i srebrzeń z lazerunkami.

Mury wschodnie hali kościoła, konserwacja polichromii gotyckiej w części dolnej z XIII i XIV w. oraz naprawa murarska części górnej, bielonej, z XV w.

Gotycka polichromia została odkryta i poddana konserwacji zachowawczej w latach sześćdziesiątych XX w. Zgodnie z ówczesną doktryną nie wykonano uzupełnień. W nawie północnej w części dolnej wyeksponowano biało-czerwone romby z czarnymi sylwetkami lwów i orłów, poniżej organów – malowidło będące prawdopodobnie tłem dla Ukrzyżowania, w części górnej ponad organami wyeksponowano malowane bloki kamienne, a jeszcze wyżej, ponad lukiem

czolowym sklepienia poprzedniego kościoła, pozostawiono czarne tło. W nawie południowej u dołu, podobnie jak w nawie północnej, wyeksponowano fragmenty malowidła w romby, a ponad nim odsłonięto ceglane lico. Okno za ołtarzem św. Franciszka pozostawiono zamurowane.

Z powodu złego stanu zachowania tynków i polichromii podjęto decyzję o sfinansowaniu ponownej konserwacji wszystkich polichromii na murach wschodnich hali kościoła. Na spotkaniu ze środowiskiem konserwatorskim zdecydowano o rekonstrukcji brakujących fragmentów malowidła w białoczerwone romby z sylwetkami lwów i orłów, o zamalowaniu czarnego tła w środkowej części muru nawy północnej, o przywróceniu tynku w górnej części XIII-wiecznego muru nawy południowej oraz o odsłonięciu zamurowanego okna z XIII w. za ołtarzem św. Franciszka i rekonstrukcji maswerku.

Po wykonaniu badań na filarze południowym przy prezbiterium podjęto decyzję o zamalowaniu resztek polichromii przedstawiającej malowane w tym samym miejscu w okresie baroku baldachimy, natomiast wyeksponowano monochromatyczne tło gotyckiego tabernakulum albo relikwiarza. Na murze po obu stronach ołtarza św. Franciszka pozostawiono w stanie, w jakim zostały odsłonięte, relikty prostokątnych gotyckich malowideł przedstawiające bardzo źle zachowane postacie w obramieniu bordiury. Okno odsłonięto i zgodnie z zachowanymi relikwiami zrekonstruowano laski i maswerk.

Malowidło Ukrzyżowanie i Sąd Ostateczny na murze północnym prezbiterium

Jest to najcenniejsze w Toruniu średniowieczne malowidło ścienne z XIV w. Z powodu stałego zawilgacania przez wodę deszczową i źle przeprowadzonych konserwacji w latach minionych, malowidło z dnia na dzień zanikało. Podjęto decyzję o jego konserwacji. Złożono dwuetapowy proces postępowania konserwatorskiego: 1) likwidację drobnoustrojów, utrwalenie, oczyszczenie z zabrudzeń i niewłaściwych zabiegów konserwatorskich, usunięcie wadliwych rekonstrukcji; 2) konserwację estetyczną z możliwością pełnej rekonstrukcji włącznie. W roku 1997 przeprowadzono proces konserwatorski w zakresie określonym w punkcie pierwszym, z tym że w części środkowej malowidła wykonano próbę rekonstrukcji pełnej, łącznie z rekonstrukcją złoconego tła.

Konserwacja opracowania malarskiego ścian i sklepień prezbiterium

Założeniem generalnym programu konserwatorskiego zrealizowanego z funduszu kościelnego było uszanowanie metody konserwatorskiej zastosowanej przy regotyzacji wystroju malarskiego prezbiterium w latach powojennych.

Szczyt wschodni nawy środkowej

Zbudowany zapewne w XVIII w., murowany z cegły różnego formatu, z śladami grubo położonego tynku. Więźba dachowa jest znacznie niższa od

wieżby z czasu budowy dzisiejszego szczytu. Obniżenie wysokości wieżby mogło spowodować pochylenie się górnej jego części o około 70 cm.

Górną, pochyłą część szczytu rozebrano, wprowadzono od strony dachu stalową konstrukcję wzmacniającą, wykonano remont dolnej części szczytu, odbudowano górną zburzoną część i pokryto tynkiem.

Szczyt wschodni nawy południowej

Remont konserwatorski sfinansowany został z funduszków kościelnych. Szczyt zbudowany w końcu XV w., o bogatej artykulacji, murowany z cegły różnego formatu i różnych kształtek. Zapewne to zróżnicowanie jest przyczyną słabego powiązania poszczególnych jego części. Z okresu gotyckiego zachowana jest część środkowa odpowiadająca kształtowi dachu, obrzeże jest przemurowane w okresie baroku. To zróżnicowanie zachowano. Kotwami wzmocniono konstrukcję szczytu. W gotyckiej części zniszczone cegły wymieniono na nowe, partie pierwotnie tynkowane ponownie pokryto tynkiem. W części barokowej uzupełniono ubytki muru w obrzeżu i przywrócono na całości tynk.

Kruchta północna

Została dobudowana w XV w. Jej charakterystyczną cechą jest attyka zasłaniająca pogrążony dach, uważana za zapowiedź attyk renesansowych. Katastrofalny stan attyki był zagrożeniem dla ludzi wchodzących do katedry głównie przez tę kruchtę.

Attyka została rozebrana, poddana konserwacji, uzupełniono nieliczne ubytki. Wprowadzono nowe wzmocnienia z metalowych płaskowników i ponownie w pierwotnym miejscu postawiono attykę. Stwierdzono, że wynikające z przypór filarki mogły przechodzić w górę ponad attyką w sterczyny, żeby to uczynić zakończono je prosto – nie dokończono.

Lico murów kruchty umyto, zakonserwowano, ubytki cegieł i kamieniarki uzupełniono. Wykonano rekonstrukcje kamiennych kwiatonów wieńczących portale – za wzór posłużyły kwiatony na dolnej kondygnacji wieży.

Stolarkę obu drzwi wyremontowano, wykonano badania pierwotnego opracowania malarskiego i przygotowano propozycję jego rekonstrukcji. Okazało się, że drzwi były wielokrotnie malowane oraz że opracowanie pierwotne było wielobarwne, a ćwieki były cynkowane. Postanowiono przywrócić kolorystykę pierwotną.

Mur otaczający teren przykościelny, od strony północnej i wschodniej

Te dwa odcinki muru w większości są gotyckie, wielokrotnie jednak naprawiane, a w kilku miejscach gruntownie przemurowane. Przykryte są czapami wykonanymi z piaskowca, pochodzącymi z czasu budowy muru w okresie gotyku. Stan zachowania muru był katastrofalny, licowe warstwy cegieł były roz-